

УДК 346.9:347.218.1

<https://orcid.org/0000-0001-7226-6340>DOI <https://doi.org/10.32703/2663-6352/2021-2-10-85-91>*Озерянська Світлана Іванівна,**здобувач кафедри господарського та трудового права**Міжрегіональної академії управління персоналом**м. Київ, Україна*

ПРО СИСТЕМНИЙ ПІДХІД ДО РОЗРОБКИ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОБМЕЖЕННЯ МОНОПОЛІЗМУ

Анотація

Одним з найпріоритетніших напрямків роботи держави щодо провадження економічної політики має стати обмеження монополізму в господарській діяльності. Адже монополії є головними перепонами для конкуренції. Правове забезпечення в сфері економіки має бути спрямоване, як правило, не проти олігархів чи великих монополій взагалі, а проти монопольного захоплення ними ринку певного товару, реалізації послуг. Це забезпечення повинне також вирішувати проблеми монопольної змови, монополії цін, проблеми поглинання монополістами слабших конкурентів. Правове забезпечення обмеження монополізму має бути систематизованим, достатнім та внутрішньо узгодженим. Метою визначення монопольного (домінуючого) становища суб'єктів господарювання на ринку є отримання необхідної інформації для прийняття рішень з питань розвитку і захисту економічної конкуренції, зокрема, демонополізації економіки, антимонопольного регулювання, контролю за узгодженими діями, концентрацією; контролю за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції; захисту інтересів суб'єктів господарювання, груп суб'єктів господарювання та споживачів від його порушень. Механізм правового забезпечення обмеження монополізму включає відповідні правові акти, які створюють так звану нормативну модель. Неодмінною її складовою є визначення юридичної відповідальності за відповідні діяння. Окрім нормативної моделі обмеження монополізму згаданий механізм має включати модель процесу визначення монопольного становища. Механізм правового забезпечення обмеження монополізму повинен включати також і організаційно-структурні засоби реалізації вищезгаданої нормативної моделі. Розгляд зазначених складових механізму правового забезпечення обмеження монополізму дозволяє їх не тільки систематизувати, а й виявити достатність правового регулювання їх діяльності, пов'язати положення відповідних нормативно-правових актів з метою підвищення рівня їх узгодженості, а отже і ефективності.

Ключові слова: *економічна конкуренція, здорове ринкове середовище, захист конкурентних відносин, господарсько-правове забезпечення, механізм правового забезпечення обмеження монополізму, організаційно-структурні засоби реалізації нормативної моделі.*

Summary

One of the top priorities of the state in conducting economic policy should be to limit monopoly in economic activity. After all, monopolies are the main obstacles to

competition. Legal support in the field of economy should be directed, as a rule, not against oligarchs or large monopolies in general, but against their monopolistic capture of the market of a certain product, the sale of services. This provision should also solve the problems of monopoly conspiracy, price monopoly, the problem of monopolists absorbing weaker competitors. Legal support for the restriction of monopoly must be systematized, sufficient and internally consistent. The purpose of determining the monopoly (dominant) position of economic entities in the market is to obtain the necessary information to make decisions on the development and protection of economic competition, in particular, demonopolization of the economy, antitrust regulation, control over concerted actions, concentration; control over observance of the legislation on protection of economic competition; protection of the interests of economic entities, groups of economic entities and consumers from its violations. The mechanism of legal support for the restriction of monopoly includes the relevant legal acts that create the so-called regulatory model. An essential component is the definition of legal responsibility for the relevant acts. In addition to the normative model of monopoly restriction, this mechanism should include a model of the process of determining the monopoly position. The mechanism of legal support for the restriction of monopoly should also include organizational and structural means of implementing the above regulatory model. Consideration of these components of the mechanism of legal support for the restriction of monopoly allows them not only to systematize, but also to identify the adequacy of legal regulation of their activities, to link the provisions of relevant regulations in order to increase their consistency and therefore effectiveness.

Key words: *economic competition, healthy market environment, protection of competitive relations, economic and legal support, mechanism of legal support for restriction of monopoly, organizational and structural means of realization of normative model.*

Актуальність проблеми. Як свідчить світовий досвід розвитку економіки, економічна конкуренція забезпечує становлення і функціонування здорового ринкового середовища. Запровадження і захист конкурентних відносин є одним з державних пріоритетів. Правове забезпечення в сфері економіки має бути спрямоване, як правило, не проти олігархів чи великих монополій взагалі, а проти монопольного захоплення ними ринку певного товару, реалізації послуг. Це забезпечення повинне також вирішувати проблеми монопольної змови, монополії цін, проблеми поглинання монополістами слабших конкурентів тощо. Актуальність вирішення цих проблем, а отже і актуальність даного дослідження, не викликає сумніву.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання правового забезпечення захисту економічної конкуренції, юридичної відповідальності за її порушення, поширення монополістичної діяльності в тій чи іншій мірі порушувалися в працях таких вчених як: А.Ю. Атаманова, А. Г. Бобкова, Б.В. Деревянко, Г.Д. Джумагельдієва, Р. А. Джабраїлов, Д. В. Задихайло, О.Р. Зельдіна, П. С. Матвеев, В. С. Мілаш, А. О. Олефір, О. П. Подцерковний, В. А. Устименко, Б.В. Шуба, В.С. Щербина та ін.

Значно менше уваги приділяється питанням організаційно-правового забезпечення, правовому регулюванню діяльності органів, що мають захищати

економічну конкуренцію, за її порушення, здійснення монополістичної діяльності. Ще менше авторів системно підходять до досліджень як сукупності і нормативної моделі і організаційно-правових засобів її реалізації. Між тим саме у цих напрямках ми вбачаємо резерви підвищення якості правового регулювання і ефективності його застосування, а отже і вирішення проблеми обмеження монополізму суб'єктів господарювання.

Мета статті. Мета статті полягає у застосуванні системного підходу до розробки правового забезпечення обмеження монополізму суб'єктів господарювання, його небезпеки для суспільства, визначенні порушень законодавства про захист економічної конкуренції та викладенні пропозицій щодо вирішення цієї проблеми.

Основні результати дослідження.

Правове забезпечення обмеження монополізму має бути систематизованим, достатнім та внутрішньо узгодженим. Метою визначення монопольного (домінуючого) становища суб'єктів господарювання на ринку є отримання необхідної інформації для прийняття рішень з питань розвитку і захисту економічної конкуренції, зокрема, демонополізації економіки, антимонопольного регулювання, контролю за узгодженими діями, концентрацією; контролю за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції; захисту інтересів суб'єктів господарювання, груп суб'єктів господарювання та споживачів від його порушень.

Системний підхід до розробки правового забезпечення обмеження монополізму полягає в тому, що вводиться категорія механізму правового забезпечення обмеження монополізму. Цей механізм має включати відповідні правові акти, які створюють так звану нормативну модель, а також засоби її реалізації.

Неодмінною складовою є визначення юридичної відповідальності за відповідні діяння. Окрім нормативної моделі обмеження монополізму згаданий механізм має включати модель процесу визначення монопольного становища. Механізм правового забезпечення обмеження монополізму повинен включати також і організаційно-структурні засоби реалізації вищезгаданої нормативної моделі. Розгляд зазначених складових механізму правового забезпечення обмеження монополізму дозволяє їх не тільки систематизувати, а й виявити достатність правового регулювання їх діяльності, пов'язати положення відповідних нормативно-правових актів з метою підвищення рівня їх узгодженості, а отже і ефективності.

Правові засади забезпечення захисту економічної конкуренції закладені в таких нормативно-правових актах, як Конституція України, Господарський кодекс [1] та закони України "Про Антимонопольний комітет України", [2] "Про захист від недобросовісної конкуренції" [3], "Про захист економічної конкуренції" [4].

Згідно статті 42 Конституції України не допускаються зловживання монопольним становищем на ринку, неправомірне обмеження конкуренції та недобросовісна конкуренція. Види і межі монополії визначаються законом. Статтею 92 Основного Закону передбачено, що виключно законами України визначаються правила конкуренції та норми антимонопольного регулювання.

Господарсько-правові засади підтримки та захисту економічної конкуренції, обмеження монополізму в господарській діяльності містяться у Господарському

кодексі та вищезазначених законах. Зокрема, у Господарському кодексі України питанням обмеження монополізму присвячені положення ст. ст. 25 -29 глави 3 «Обмеження монополізму та захист суб'єктів господарювання і споживачів від недобросовісної конкуренції». Згідно ст. 27 «Обмеження монополізму в економіці» «Монопольним визнається домінуюче становище суб'єкта господарювання, яке дає йому можливість самостійно або разом з іншими суб'єктами обмежувати конкуренцію на ринку певного товару (робіт, послуг)» (п. 1). Монопольним є становище суб'єкта господарювання, частка якого на ринку певного товару перевищує розмір, встановлений законом. Монопольним може бути визнано також становище суб'єктів господарювання на ринку товару за наявності інших умов, визначених законом (п. 2, 3). У разі суспільної необхідності та з метою усунення негативного впливу на конкуренцію, сказано у п. 4 цієї статті, органи державної влади здійснюють стосовно існуючих монопольних утворень заходи антимонопольного регулювання відповідно до вимог законодавства та заходи демонополізації економіки, передбачені відповідними державними програмами, за винятком природних монополій. П. 5 ст. 27 органам державної влади та органам місцевого самоврядування забороняється приймати акти або вчиняти дії, спрямовані на економічне посилення існуючих суб'єктів господарювання-монополістів та утворення без достатніх підстав нових монопольних утворень, а також приймати рішення про виключно централізований розподіл товарів.

Згідно ст. 29 «Зловживання монопольним становищем на ринку» таким зловживанням вважаються: «нав'язування таких умов договору, які ставлять контрагентів у нерівне становище, або додаткових умов, що не стосуються предмета договору, включаючи нав'язування товару, не потрібного контрагенту; обмеження або припинення виробництва, а також вилучення товарів з обороту з метою створення або підтримки дефіциту на ринку чи встановлення монопольних цін; інші дії, вчинені з метою створення перешкод доступу на ринок (виходу з ринку) суб'єктів господарювання; встановлення монопольно високих або дискримінаційних цін (тарифів) на свої товари, що призводить до порушення прав споживачів або обмежує права окремих споживачів; встановлення монопольно низьких цін (тарифів) на свої товари, що призводить до обмеження конкуренції.

Закон України "Про захист економічної конкуренції" визначає економічну конкуренцію як змагання між суб'єктами господарювання з метою здобуття завдяки власним досягненням переваг над іншими суб'єктами господарювання, внаслідок чого споживачі, суб'єкти господарювання мають можливість вибрати між кількома продавцями, покупцями, а окремий суб'єкт господарювання не може визначати умови обороту товарів на ринку. конкуренція виступає фундаментальним елементом ринку, завдяки якому досягається збалансованість між попитом і пропозицією. Суб'єкти господарювання, органи влади, органи місцевого самоврядування, а також органи адміністративно-господарського управління та контролю зобов'язані сприяти розвитку конкуренції та не вчиняти будь-яких неправомірних дій, які можуть мати негативний вплив на конкуренцію.

Згідно з законом України "Про Антимонопольний комітет України", основним завданням цього органу є участь у формуванні та реалізації конкурентної політики в частині здійснення державного контролю за дотриманням законодавства

про захист економічної конкуренції. Цей захист має здійснюватися на засадах рівності суб'єктів господарювання перед законом та пріоритету прав споживачів, запобігання, виявлення і припинення порушень законодавства про захист економічної конкуренції.

Визначено порушення законодавства про захист економічної конкуренції. Такими порушеннями, зокрема, є:

- зловживання монопольним (домінуючим) становищем;
- антиконкурентні дії органів влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління та контролю.
- антиконкурентні узгоджені дії; концентрація без отримання відповідного дозволу органів Антимонопольного комітету України у разі, якщо наявність такого дозволу необхідна.

Зупинемось на першому виді порушень - зловживанні монопольним (домінуючим) становищем. Монопольним (домінуючим) вважається становище суб'єкта господарювання, частка якого на ринку товару перевищує 35 відсотків, якщо він не доведе, що зазнає значної конкуренції.

Монопольним (домінуючим) також може бути визнане становище суб'єкта господарювання, якщо його частка на ринку товару становить 35 або менше відсотків, але він не зазнає значної конкуренції, зокрема внаслідок порівняно невеликого розміру часток ринку, які належать конкурентам.

Визначається, що кожен із двох чи більше суб'єктів господарювання займає монопольне (домінуюче) становище на ринку товару, якщо стосовно певного виду товару між ними немає конкуренції або є незначна конкуренція і щодо них, разом узятих, виконується одна з таких умов: на цьому ринку у нього немає жодного конкурента; не зазнає значної конкуренції внаслідок обмеженості можливостей доступу інших суб'єктів господарювання щодо закупівлі сировини, матеріалів та збуту товарів, наявності бар'єрів для доступу на ринок інших суб'єктів господарювання, наявності пільг чи інших обставин.

Монопольним (домінуючим) вважається також становище кожного з кількох суб'єктів господарювання, якщо стосовно них виконуються такі умови: сукупна частка не більше ніж трьох суб'єктів господарювання, яким на одному ринку належать найбільші частки, перевищує 50 відсотків; сукупна частка не більше ніж п'яти суб'єктів господарювання, яким на одному ринку належать найбільші частки, перевищує 70 відсотків і при цьому вони не доведуть, що між ними є конкуренція.

З точки зору законодавства про захист економічної конкуренції суб'єктом господарювання є як окрема юридична чи фізична особа, що займається господарською діяльністю, так і група суб'єктів господарювання, якщо один або декілька з них здійснюють контроль над іншими.

Монопольне (домінуюче) становище суб'єктів господарювання на ринку визначається Антимонопольним комітетом України відповідно до Методики визначення монопольного (домінуючого) становища суб'єктів господарювання на ринку.

Метою визначення монопольного (домінуючого) становища суб'єктів господарювання на ринку є отримання необхідної інформації для прийняття рішень

з питань розвитку і захисту економічної конкуренції, зокрема демонополізації економіки, антимонопольного регулювання, контролю за узгодженими діями, концентрацією; контролю за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції; захисту інтересів суб'єктів господарювання, груп суб'єктів господарювання та споживачів від його порушень.

Висновки. Саме по собі монопольне становище законом не забороняється, забороняється зловживання монопольним (домінуючим) становищем на ринку, яке і тягне за собою відповідальність.

Як зловживання монопольним (домінуючим) становищем на ринку розглядаються дії чи бездіяльність суб'єкта господарювання, який займає монопольне (домінуюче) становище на ринку, що призвели або можуть призвести до недопущення, усунення чи обмеження конкуренції, зокрема обмеження конкурентоспроможності інших суб'єктів господарювання, або ущемлення інтересів інших суб'єктів господарювання чи споживачів, які були б неможливими за умов існування значної конкуренції на ринку.

Зловживанням монопольним (домінуючим) становищем на ринку, зокрема, визнається: 1) встановлення таких цін чи інших умов придбання або реалізації товару, які неможливо було б встановити за умов існування значної конкуренції на ринку; 2) застосування різних цін чи різних інших умов до рівнозначних угод з суб'єктами господарювання, продавцями чи покупцями без об'єктивно виправданих на те причин; 3) обумовлення укладання угод прийняттям суб'єктом господарювання додаткових зобов'язань, які за своєю природою або згідно з торговими та іншими чесними звичаями у підприємницькій діяльності не стосуються предмета договору; 4) обмеження виробництва, ринків або технічного розвитку, що завдало чи може завдати шкоди іншим суб'єктам господарювання, покупцям, продавцям; 5) часткова або повна відмова від придбання або реалізації товару за відсутності альтернативних джерел реалізації чи придбання; 6) суттєве обмеження конкурентоспроможності інших суб'єктів господарювання на ринку без об'єктивно виправданих на те причин; 7) створення перешкод доступу на ринок (виходу з ринку) чи усунення з ринку продавців, покупців, інших суб'єктів господарювання.

Зазначені правові акти створюють так звану нормативну модель механізму правового забезпечення обмеження монополізму. Неодмінною її складовою є визначення юридичної відповідальності за відповідні діяння. Окрім нормативної моделі обмеження монополізму згаданий механізм має включати модель процесу визначення монопольного становища.

Згідно з системним підходом, механізм правового забезпечення обмеження монополізму повинен включати також і організаційно-структурні засоби реалізації вищезгаданої нормативної моделі. Це, перш за все, органи Антимонопольного комітету України. Саме ці органи визначають монопольне (домінуюче) становище суб'єктів господарювання на ринку відповідно до Методики визначення монопольного (домінуючого) становища суб'єктів господарювання на ринку.

Розгляд зазначених складових механізму правового забезпечення обмеження монополізму дозволяє їх не тільки систематизувати, а й виявити достатність правового регулювання їх діяльності, пов'язати положення відповідних

нормативно-правових актів з метою підвищення рівня їх узгодженості, а отже і ефективності.

Література:

1. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року //N 436-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, № 18, № 19-20, № 21-22, ст.144
2. Закон України "Про Антимонопольний комітет України"// Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1993, № 50, ст.472
3. Закон України від 7 червня 1996 року № 236/96-ВР "Про захист від недобросовісної конкуренції" // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 36, ст.164
4. Закон України від 11 січня 2001 року № 2210-III "Про захист економічної конкуренції" // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 12, ст.64